

τοῦ Fichte, Schelling, Hegel καὶ τῶν ἄλλων ἐκ τῶν λεγομένων ἐπιγόνων τοῦ Kant παραδέχονται ὡς γνῶσιν ἓνα καθαρὸν περιεχόμενον τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ἢ μίαν μεγαλοφυῆ ἐνόρασιν, ταῦτα δὲ εἶναι μὲν καλῶς εἰρημένα ἐν σχέσει πρὸς τὰ συστήματά των, ἀλλὰ μάτην θὰ ζητήσῃ κανεὶς νὰ εὔρη ἀντικειμενικὸν λόγον διὰ τὰς τοιαύτας γνωσεολογικὰς ἐκδοχὰς των⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Α. Νεώτερα διανοητικὰ κατασκευάσματα.

α) Ὑπὸ πνεῦμα καταφατικὸν τῶν παραδεδομένων ιδεωδῶν

Πρέπει πάντως νὰ ἐκπλαγῆ κανεὶς ὅτι καὶ μέσα εἰς τὴν μεγάλην ἀκριβῶς ἐπιστημονικὴν κίνησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος) πολλοὶ φιλόσοφοι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν τρόπον παλαιᾶς διανοητικῆς κατασκευῆς τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Καὶ ὅμως συνέβη! Μερικοὶ φιλόσοφοι, καλλιεργοῦντες τὴν ἱστορίαν τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας, προσεκολλήθησαν ἐκ νέου εἰς παλαιότερα συστήματα, χωρὶς νὰ ἐνδιαφεροῦν διὰ τὴν τῶρα παραχθεῖσαν ἐπιστημονικὴν κίνησιν, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς ἕνεκα δυσαρεσκείας μὲ αὐτήν. Τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα συστήματα ἐφαίνοντο νὰ ἴκανοποιοῦν αὐτούς. Τὰς παλαιὰς αὐτὰς διανοητικὰς κατασκευὰς, ἐννοεῖται, δὲν τὰς ἀνεγέωσαν τελείως, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη ἐπῆλθε δὲ ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη καὶ συνδυασμὸς καὶ συμπλήρωσις ἢ καὶ νέα θεμελίωσις αὐτῶν. Πα-

1. Ὅμιλῳ ἐκτενέστερα καὶ περὶ τοῦ Kant καὶ περὶ τῆς γερμανικῆς διανοητικῆς κατασκευαζομένης (spekulative) φιλοσοφίας εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

εῤήχθησαν ὅμως καὶ νέα φιλοσοφικά συστήματα ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῶν παλαιῶν ἐκείνων διανοητικῶν κατασκευασμάτων δι' ὁμοίων κατασκευασμάτων.

Πρὸ πάντων ἀπαντᾷ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος ἀπὸ τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα πραγματεύομαι ἐδῶ, ἡ ἀνανέωσις τοῦ Πλάτωνος⁽¹⁾. Ἀνενεώθη, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνάγκη καὶ δυνατόν τελείως τυπικὸν παράδειγμα εἶναι ὁ G l o g a u (1844—1895), ὁ ὁποῖος παραδέχεται ὅτι ὅλα τὰ πνευματικὰ φαινόμενα παράγονται ἀπὸ ἀρχικὰς ἰδιοφυίας, ἔλεγεν ὅτι εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, τὰς ἀνωτάτας ἐπιστήμας κατ' αὐτόν, πρόκειται περὶ μιᾶς διανοητικῆς θέας τοῦ ὄντως ὄντος καὶ τοῦ πραγματικοῦ συμβαίνοντος ἔξω τῆς ἐμπειρίας, ὠμίλει περὶ ἑνὸς κόσμου ἰδεῶν καὶ ἔθετε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀληθοῦς, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ὠραίου (σχεδὸν ὅπως καὶ ὁ νεωπλατωνισμὸς) ἱεραρχικῶς μετὰ τὸν θεόν, ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδὲν ἄλλο εἶναι, λέγει, παρὰ αἱ ἰδέαι ἐκεῖναι εἰς ὑψίστην δύναμιν⁽²⁾. Ὁ Πλάτων ἀνενεώθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκριβῶς καὶ μόνον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς οὕτω παρὰ N a t o r p (1854—1930), ὁ ὁποῖος παρεδέχθη τέσσαρας κυρίας ἀρετάς, τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀνδρείαν, ἦτοι τὸ ἠθικὸν σθένος, τὴν καθαρότητα, ἦτοι τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ βίου τῶν ὁρμῶν (τὴν σωφροσύνην τοῦ Πλάτωνος) καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἔλεγε δὲ ὅτι εἰς τὰς ἀρετάς αὐτὰς τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου ἀνταποκρίνονται κοινωνικαὶ ἀρεταί⁽³⁾. Τέλος ἀνενεώθη ὁ Πλάτων μόνον εἰς τὴν μεταφυσικὴν του συνδυασμένος μὲ τὸν F i c h t e τυπικὸν παράδειγμα ὁ E u c k e n (1846—1925), ὁ ὁποῖος συνδέων ἀκριβῶς τὴν μεταφυσικὴν ἀποψιν τοῦ F i c h t e περὶ τῆς αὐτενεργείας τοῦ ἐγὼ μὲ

1. Πρὸβλ. E. H o r n e f f e r, Der Platonismus und die Gegenwart 1920.

2. Πρὸβλ. G l o g a u, Abriss der philosophischen Grundwissenschaften 1880 δεύτ. τόμ. 1888.

3. Πρὸβλ. N a t o r p, Platons Staat und die Idee der Sozialpolitik 1895 καὶ Platons Ideenlehre, eine Einführung in den Idealismus 1903.

τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ νομίζει ὅτι καταλήγει εἰς τὴν μεταφυσικὴν ὅτι τὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν εἶναι πραγματικότητες διὰ τῆς αὐτενεργείας τοῦ ἐγώ (1).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνανεώθη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ταῦ ὁποῖου ἢ λογικὴ (τὰ λογικὰ συγγράμματα) ἐκυριάρχει εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πάντοτε. Τώρα ἀνανεώνεται ὑπὸ τοῦ T r e n d e l e n b u r g (1801—1872) σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ σύστημά του. Ἐξηγεῖ τὸν κόσμον μεταφυσικῶς σύμφωνα μετὸν Ἀριστοτέλη, λέγει δηλαδὴ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐκδηλώσεις (ἀποκάλυψις) τοῦ σκοποῦ, κυριολεκτικώτερον τῶν σκοπῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ ἱεραχικὴν βαθμίδα ἐκπληροῦνται ὁ εἰς ἓν τῷ ἄλλῳ καταλήγοντες εἰς τὸν ὑψιστον σκοπὸν, τὸν θεόν· ἐπίσης ἐπεξεργάζεται καὶ τὰ ζητήματα περὶ τοῦ τρόπου βίου τοῦ ἀνθρώπου, περὶ δικαίου, περὶ πολιτείας καὶ περὶ οἰκογενείας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῶς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (1). Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην ἐπηρεάσθη καὶ ὁ Ü b e r w e g (1826—1871) ὁ πρωτοεργὸς τῆς γνωστῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὅποιος καθώριζε τὴν διανόησιν, τὸν νοῦν ὡς ἀποτύπωμα τοῦ ὄντος, ἦτοι ὄχι ὡς τὸ ὄν αὐτὸ τοῦτο (ὅπως ἔλεγε ἡ γερμανικὴ διανοητικῶς κατασκευάζουσα φιλοσοφία), ἀλλὰ ὡς ἀνταποκρινόμενον πρὸς τοῦτο (2). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέκτησε τὴν ὄλην σχεδὸν ἀρχικὴν σημασίαν του διὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ὅτε διὰ παπικοῦ ἐντάλλματος ὁ Θωμισμὸς ἔλαβε νέαν ζωὴν καὶ κατέστη ἡ ἰσχύουσα παπικὴ ἐκκλησιαστικὴ φιλοσοφία· ὁ Θωμισμὸς (ἢ φιλοσοφία τοῦ Θ ω μ ᾱ τοῦ Ἀκουϊνάτου) ἦτο ἡ ἀνανέωσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους διωρθωμένη καὶ συμπληρωμένη κάπως σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς (δυτικῆς) ἐκκλησίας.

1. Πρὸβλ. Rud. E u c k e n, Die Einheit des Geisteslebens in Bewusstsein und Tat der Menschheit 1888 καὶ Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt.

1. Πρὸβλ. A. T r e n d e l e n b u r g. Logische Untersuchungen 1840 καὶ Naturrecht auf dem Grunde der Ethik 1860.

2. Πρὸβλ. Fr. Ü b e r w e g, System der Logik und Geschichte der logischen Lehren 1857.

Συνέβη καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἀπετέλεσε τὸ καταφύγιον ὀλίγων πρὶν ὕλιστῶν· ὁ κυριώτερος τούτων ὁ H. C z o l b e (1819—1873) παρήτησε τὴν προσπάθειάν του ὅπως ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον μόνον ἀπὸ ὅ,τι δίδεται εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ παρεδέχθη μὲ τὸν Ἄριστοτέλην ὅτι ὁ κόσμος ἔχει σκοπὸν ἰδεολογικόν, ἡ εὐτυχία ἐκάστου ὄντος συνίσταται εἰς τὴν τελειοποίησίν του, ἡ αἰσθήσεις καὶ τὸ συναίσθημα εἶναι ἀρχικαὶ ὑπάρξεις ἐμπεριεχόμεναι ἐν τῷ χώρῳ ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου (1).

Ἡ ἀνανέωσις τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν γίνεται, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, πάντοτε τελείως καὶ καθαρῶς. Ἐτυχον δὲ συνδυασμοῦ καὶ μὲ τὰς γνώμας τοῦ L e i b n i z, τοῦ Σπινόζα καὶ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας διανοητικῆς κατασκευῆς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ἐφ' ὅσον προϋποτίθενται αἱ ἴδιαι κοινωνικαὶ καὶ πνευματικαὶ καταστάσεις, ἐννοεῖται, καὶ παντοῦ, ὅπου συζητοῦνται τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, εἰδικῶς ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ.

Ἐν Γαλλίᾳ προσπαθεῖ ὁ L a m e n n a i s (1782—1854) ν' ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὴν θεολογίαν καὶ νὰ φιλοσοφῇ ἐπιστημονικῶς, ὁ σκοπὸς του ὅμως εἶναι νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ὕλισμὸν καὶ προϋποθέτει λοιπὸν ὅτι ὑπάρχει μία συνείδησις καὶ γενικὸς νοῦς καὶ ἀνανεώνει πάλιν ἓνα πλατωνισμὸν συνδυασθέντα μὲ τὰς γνώμας τοῦ D e s c a r t e s. Κατὰ τὸν ὅμοιον δὲ τρόπον ἐργάζεται καὶ ὁ C o u s i n (1792—1867): καταπολεμεῖ τὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἔξασκεῖ ὁ κληρὸς ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης, εἶναι ὅμως ἐχθρὸς τοῦ ὕλισμοῦ καὶ φιλοσοφεῖ ἐκλεκτικῶς βασιζόμενος πρὸ πάντων ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐπὶ τῆς λεγομένης Σκωτικῆς σχολῆς (ὅρα ἀμέσως κατωτέρω) καὶ ἐπὶ τοῦ H e g e l καὶ καταλήγει εἰς τὰς γνώμας τοῦ D e s c a r t e s. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἔπειτα πρὸ πάντων ἡ φιλοσοφικὴ δρασις τοῦ C o m t e (1798—1853)· ἀρνεῖται τὸ δυνατόν γνώσεων περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους τοῦ κόσμου, ὀνομάζει πλάνην πᾶσαν θρησκείαν, ἰδρύει μίαν θετικιστικὴν ἐπιστήμην, τῆς ὁποίας τὸ κέντρον ἀποτελεῖ ἡ διδασκαλία

1. Πρὸβλ. H. C z o l b e, Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntnis 1865.

*Ἐλευθεροπούλου. Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν.

(ἡ ἐπιστήμη) περὶ κοινωνίας (ἐνθυμίζω ἐνταῦθα, ὅτι τοῦτο ἦτο καὶ ἡ στάσις καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Π ρ ω τ α γ ὁ ρ α) νομίζει ὅτι θεμελιώνει τὴν ἄποψίν του καὶ διὰ τῶν γεγονότων τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (τοῦτο ἦτο, λέγει, κατ' ἀρχὰς θεολογικόν, ἔγινεν ἔπειτα μεταφυσικὸν καὶ κατέληξεν εἰς θετικισμόν) καὶ διὰ τῶν ἀνταποκρινομένων σταδίων (περιόδων) τῆς κοινωνικῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου (τὸ τελευταῖον : ἡ βιομηχανία)· καὶ ὁμῶς καταντᾷ εἰς ἓνα μυστικισμόν, εἰς μίαν θρησκείαν, ἀντικείμενον ἔχουσαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον καθυστεροῦσαν εἰς φανταστικὰς διανοητικὰς κατασκευὰς τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς.

Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐργάζεται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ λεγομένη Σ κ ω τ ι κ ῆ σ χ ο λ ῆ. Ὁ R e i d (1710—1796) εἶχεν ἤδη ἐκτελέσει μίαν ἐργασίαν ὁμοίαν μὲ τὴν δράσιν τοῦ K a n t, εἶχεν ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ H u m e καὶ κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ ἀποδείξει δῆθεν τὴν ὕπαρξιν καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κοινοῦ νοῦ (common sense), τὸν ὁποῖον, λέγει, ὁ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ὁ ὁποῖος ἐργάζεται ἐνορατικῶς ἀμέσως. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους ἐντὸς τῆς Σκωτικῆς σχολῆς, ὁ H a m i l t o n (1788—1856), ὁ ὁποῖος καὶ μεθ' ὅλην του τὴν τάσιν πρὸς ἓνα φυσικὸν πραγματικισμόν (natural realism), μ' ὅλα ταῦτα προϋποθέτει τὸν ἀνθρώπον ὡς ἠθικὸν πρόσωπον καὶ νομίζει ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋποθέσεως ταύτης ἀποδεικνύει καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐνὸς κόσμου ἐκεῖθεν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀπολύτου (Kant).

Ἐκ τῶν νέων συστημάτων, τὰ ὁποῖα ἐργάζονται κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον διανοητικῆς κατασκευῆς καὶ μὲ τὸ πνεῦμα νὰ διασώσουν τὰ παραδεδομένα ἰδανικὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔνεκα δὲ τῆς τάσεώς των ταύτης ἀντιπαρέρχονται, ὅπως ἀνέφερα, τὴν ἐπιστημονικὴν δράσιν τῆς ἐποχῆς, τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ συστήματα τοῦ F r o h s c h a m m e r καὶ τοῦ v. H a r t m a n n. Διὰ νὰ ἐννοηθῶ ὁμῶς καλύτερα, θὰ χαρακτηρίσω ἐν πρώτοις συντόμως τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν διανοητικῆς κατασκευῆς, διότι ἐπὶ ταύτης βασίζονται καὶ τὰ δύο.

Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία διανοητικῆς κατασκευῆς εἶχεν ἀναπτύξει τὴν ἐξῆς γενικὴν ἀποψιν περὶ κόσμου (κοσμοθεωρίαν). Ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ συστήματα τοῦ Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher (Herbart) καὶ Schopenhauer. Τὰ ἰδιάζοντα εἰς ἕκαστον τῶν φιλοσόφων τούτων θὰ τὰ παραλείψω, διότι δὲν εἶναι αἱ βασικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας, εἶναι αἱ ὀνομασίαι, τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται καὶ τὸ τονιζόμενον σημεῖον. Οὕτως ὁ Fichte, θέλων νὰ πληρώσῃ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει παρὰ τῷ Καντίῳ μεταξὺ τῆς διδασκαλίας του περὶ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος τείνει πρὸς γνῶσιν, καὶ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἐνεργῇ ἠθικῶς, παραδέχεται: τὸ «ἐγὼ», ἥτοι ἡ ἀπόλυτος συνείδησις, εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ παντός, (τὸ ὄντως ὄν), αὕτη θέτει ἐμπόδια (τὸ «μὴ - ἐγὼ») εἰς ἑαυτήν, τὰ ὁποῖα τότε ἀποτελοῦν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεώς του καὶ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καταπολεμηθῇ, νὰ ὑπερνικηθῇ (ἠθικῆ). Ὁ σκοπὸς τοῦ Fichte ἦτο λοιπὸν νὰ δείξῃ ὅτι τὸ τείνον πρὸς γνῶσιν καὶ πρὸς δρᾶσιν (τὸ ἐγὼ) εἶναι ἐνιαῖον καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἱκανότης πρὸς δρᾶσιν (ἢ ἠθικότης) εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς μεταρυσικῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου, ἠθικῆ δὲ ἐπομένως ἢ ὑπερνίκησις τῶν τεθέντων ἐμποδίων (τοῦ «μὴ - ἐγὼ», ἥτοι τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων). Ὁ Schelling ἔχει τὴν ἰδίαν γενικὴν ἀποψιν, προσπαθεῖ μᾶλλον νὰ διασαφηνίσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου ὡς ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου· διότι, κατὰ τὴν γνώμην του, ὁ Fichte δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τοῦ «ἐγὼ» τὴν διαφορὰν αὐτὴν· νομίζει λοιπὸν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται, εἰάν θεωρηθῶν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον (τὸ «ἐγὼ» καὶ «μὴ - ἐγὼ» τοῦ Fichte, ἥτοι ἡ διανόησις, ὁ νοῦς, καὶ ὁ αἰσθητὸς κόσμος) ὡς δύο πόλοι τῆς ἰδίας ἀρχικῆς πραγματικότητος, τοῦ «ἀπολύτου». Ὁ Hegel ἔλεγε πάλιν ὅτι ὁ Schelling δὲν κατέδειξε, πόθεν, πῶς παρουσιάσθησαν οἱ δύο ἐκεῖνοι πόλοι· προσεπάθησε λοιπὸν νὰ εὔρῃ τὸν τελευταῖον λόγον καὶ ἐκεῖθεν ν' ἀρχίσῃ, ὡς τοιοῦτον δὲ τελευταῖον λόγον παραδέχεται τὸν νοῦν (τὴν ἰδέαν, τὸν λόγον), τοῦ ὁποίου ἡ λογικὴ (κατὰ τοὺς νόμους τῆς λογικῆς) ἐξέλιξις (ἐν διαλεκτικῇ μορφῇ: θέσις, ἀντί-

θεσις, σύνθεσις) εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ πραγματικότης (ἡ πραγματικὴ ὕπαρξις). Ὁ *Herbart* ἠθέλησε μᾶλλον νὰ διασαφηνίσῃ τὸ δυνατόν τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως (ἀνατροφῆς) καὶ ἀντικατέστησε τὸν νοῦν παρὰ τῷ *Hegel* διὰ πνευματικῶν ἀτομικῶν οὐσιῶν, διὰ τῶν «πραγματικοτήτων» (αἱ μονάδες τοῦ *Leibniz*) ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Ὁ *Schopenhauer* τέλος ἐνόμισεν ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ (καὶ ὀρθή) ἐξήγησις τοῦ κόσμου κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς θελήσεως ὡς ἀρχῆς τοῦ κόσμου. Ἐγὼ λοιπὸν ἀφαιρῶ τὰς διαφορότητας αὐτὰς καὶ τὰς παρομοίας, αἱ ὁποῖαι ὅλαι εἶναι κατὰ τελευταῖον λόγον καὶ μεταφυσικαὶ καὶ ἀσήμαντοι καὶ λαμβάνω ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν πυρῆνα τῶν συστημάτων τῶν φιλοσόφων τούτων. Τότε παραμένει ἡ ἐπομένῃ γενικὴ ἀποψις περὶ τοῦ κόσμου (κοσμοθεωρία): ὁ κόσμος, ὅπως ὑφίσταται καὶ εἶναι προσιτὸς εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀποτελεῖ μίαν βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως τῆς πρώτης ἀρχῆς, τῆς ἀρχικῆς βάσεως τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ «ἄλλως γενομένη» ἀρχὴ τοῦ κόσμου, εἶναι ὅμως καὶ μηδαμινός, μάταιος, διότι δὲν παρήχθη καὶ δὲν ὑφίσταται δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀναγκαία βαθμὶς διὰ τὴν μετάβασιν πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι, τὸ βασικὸν ὄν νὰ γνωρίσῃ αὐτὸ ἑαυτὸ καὶ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἠθικότης, ἡ, διὰ νὰ τὸ ἐκφράσω γενικώτερον, τὸ μεταφυσικὸν «ὄφειλει!» ὁ κόσμος λοιπὸν τῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως ὑπερνικηθῆ, ὑπάρχει ὡς πρώτη βαθμὶς διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἀρχῆς (τοῦ ἀρχικοῦ ὄντος) τοῦ κόσμου εἰς ἑαυτὴν εἰς ἐξειλιγμένην ἀνωτέραν κατάστασιν, τὸ ὁποῖον κατορθώνεται (ἢ ἀκατορθωθῆ) διὰ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐξέλιξίν του.

Ἐλκύνω λοιπὸν τὴν προσοχὴν συντόμως πρῶτον εἰς τὸν *J. Frohschammer* (1821—1893), εἰς τὸν ὁποῖον πρέπει ν' ἀπονέμεται ἡ ἰδιαιτέρα ἀξία ὅτι ἀντεπεξῆλθε μὲ ἀὐταπάρνησιν (ἦτο ἱερεὺς τῆς παπικῆς ἐκκλησίας) κατὰ τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς θεολογίας καὶ ὑπερήσπισε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς φιλοσοφίας. Εἶχε λοιπὸν τὴν γνώμην ὅτι ἡ φιλοσοφία κατανοεῖ τὸν κόσμον ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς καὶ μόνῃς ἀρχῆς. Καὶ εἶχε μὲν διὰ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας διανοητικῆς κατασκευῆς θεωρηθῆ ὡς τοιαύτη ἀρχὴ ὁ νοῦς (ὁ λόγος), ἡ συνείδησις, ἡ θέλησις κτλ. ἐννοεῖται

κατὰ μίαν ἀναγκαίαν γενίκευσιν, ἀλλὰ ὁ Frohschammer δὲν ἐγκρίνει τὰς ἐξηγήσεις ταύτας καθ' ὅλα καὶ δογματίζει ὡς τὴν μίαν μόνην ἐκείνην ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἐπὶ τὸ ἐκκλησιαστικώτερον καὶ χριστιανικώτερον τὴν φαντασίαν τοῦ θεοῦ⁽¹⁾. Ὁ κόσμος εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἡ φαντασία τοῦ προσωπικοῦ θεοῦ (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐφαντάσθη ὁ θεὸς) καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ τοῦ δημιουργοῦ ἡ φαντασία αὐτὴ γίνεται ἀντικειμενικὴ (οὕτως εἰπεῖν ἀποκρυσταλλοῦται) ἐν τῇ γενέσει καὶ ἐξελίξει τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα καὶ ὡς ζωὴ, ὡς αἴσθησις καὶ ὡς συνείδησις καὶ ἀποτελεῖ διὰ συγκεντρώσεως τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Frohschammer καταφερόμενος κατὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς ὑπὸ τινων φυσιοδιφῶν τῆς ἐποχῆς του (Vogt κ.ἄ.) παρεδέχθη κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς γερμανικῆς διανοητικῆς κατασκευῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπὶ τὸ θρησκευτικώτερον μίαν ἀρχὴν τοῦ κόσμου (τῶν ὄλων), ἡ ὁποία προὑποθέτει τὸν θεὸν (τὴν ὑπαρξίν του) καὶ ἐξηγεῖ (δῆθεν) τὴν ὑπαρξίν τῆς (ἀτομικῆς) ψυχῆς.

Ὁ E. v. Hartmann (1849—1906) δογματίζει τὰ ἐπόμενα⁽²⁾: ἡ πεῖρα διδάσκει ὅτι ὑπάρχουν ἀνταντακλαστικαὶ κινήσεις καὶ τὰ ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα ὅλα εἶναι ἀσυνείδητοι πράξεις καὶ κινήσεις καὶ ὅμως καὶ σκόπιμα, παρόμοια δὲ εἶναι καὶ ἡ φυσικὴ θεραπευτικὴ δύναμις, ἡ γενετήσιος ὁρμή, ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία κτλ. τὸ «ἀσυνείδητον» εἶναι λοιπὸν ἡ πραγματικότης ἡ εὗρισκομένη ὀπισθεν τῶν φαινομένων, ἡ ὁποία ἐργάζεται (δρα) ἀσυνειδήτως καὶ ὅμως σκοπίμως· τὸ «ἀσυνείδητον» εἶναι ἡ ἀρχὴ (ἡ βᾶσις, ἡ ὑπόστασις) τοῦ κόσμου, εἶναι τὸ ἀπόλυτον, τὸ πᾶν - ἐν (ἐν καὶ πᾶν), ἀπὸ τὸ ὁποῖον παρήχθη (ἐξῆλθε) τὸ πᾶν, εἶναι τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα (ὁ ἀπόλυτος νοῦς) ὡς ἄτομον θεωρούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ προσδιορισμὸς «ἀσυνείδητον», εἶναι δὲ ἀσυνείδητον, διότι ἐν αὐτῷ ἀποτελοῦν θέλησις καὶ παράστασις

1. Πρὸβλ. J. Frohschammer, Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses 1877.

2. Πρὸβλ. E. v. Hartmann πρὸ πάντων Philosophie des Unbewussten καὶ ἄλλα πολλά.

(ἰδέα, νοῦς, πνεῦμα) μίαν ἀδιάσπαστον ἐνότητα. Διὰ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν παρουσιάσθη ἡ συνείδησις. Ὁ φαινομενικὸς κόσμος καὶ τὰ κατ' ἰδίαν πράγματα παρήχθησαν ἀπὸ τὸ «ἀσυνείδητον» ἅμα ὡς ἡ θέλησις ἐγινε θέλημα· ἦτοι ἡ θέλησις, ἡ ἄλογος αὐτὴ ἀπλῆ δυνατότης, ἐγινε ἀντιλογικὴ θέλησις, ἐπειδὴ εἰς τὴν θέλησιν ὡς μίαν ἀχρονὸν τάσιν ἀντετάχθη τὸ λογικὸν ἐν πρώτοις ὡς ἀπόλυτος σκοπός. Ὡστε ὁ κόσμος εἶναι μὲν ἄλογος (ἄλογικός), εἶναι ὅμως καὶ λογικῶς καθωρισμένος ὅπως ἡ ἰδέα, τὸ ἀσυνείδητον θέλει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτό. Διὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ παρήχθησαν τ' ἄτομα· τὸ κάθε ἄτομον εἶναι ἐν πρώτοις διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ μὲν μόνον μία ἀντικειμενικοποίησις τοῦ «ἀσυνειδήτου», θεωρεῖ ὅμως κάθε ἄλλο ἄτομον μόνον ὡς παράστασιν, ἦτοι ὡς μίαν ὄχι-θέλησιν, ἐκπλήττεται λοιπὸν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτὴν τῆς παραστάσεως ἀπὸ τὴν θέλησιν· ἡ ἐκπληξις αὐτὴ εἶναι ἡ συνείδησις. Τώρα δὲ ἐγινεν ἀκριβῶς δυνατὴ καὶ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸ ἀρχικὸν «ἀσυνείδητον»· ἦτοι: ἡ ἐκπληξις ἐκείνη τῆς θελήσεως, ὅτι ἀντεπεξέρχεται εἰς αὐτὴν ἔξωθεν μία παράστασις, λοιπὸν ἡ συνείδησις, εἶναι ἡ αἰτία ἄλλους, βασάνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς κατευθύνσεως πρὸς ἄρνησιν τοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἄρνησις αὐτὴ τοῦ κόσμου ἐγινεν ἀκριβῶς ὁ ἄμεσος σκοπὸς τοῦ «ἀσυνειδήτου» ἅμα ὡς ἐξῆλθεν ἐξ ἑαυτοῦ (ἐγκατέλειπεν ἑαυτό) καὶ ἐγινε θέλημα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι ἐπομένως καὶ ὁ καλύτερος, ἀφοῦ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐπιστροφήν (τὴν ἐπάνοδον), εἰς τοῦτο δὲ συνίσταται ἡ ἠθικότης ὅτι τὸ ἄτομον (ἕκαστος κατ' ἰδίαν ἄνθρωπος) ὀφείλει νὰ συνεργάζεται διὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτὴν. Δὲν ἔχει σημασίαν τὸ ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος (τὸ ἄτομον γενικῶς) νομίζει (πιστεύει) ὅτι ἐργάζεται πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ εὐτυχίας. Ὁ Hartmann προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ αὐτὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου διὰ μιᾶς θεωρίας τῆς γνώσεως: λέγει ὅτι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἦτοι τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πραγματικότητες καὶ εἶναι προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν. Ἡ γνῶσις γίνεται διὰ τῆς μεταφυσικῆς (transzendente) αἰτιότητος. Μεταφυσικὴ αἰτιότης εἶναι τὸ ὅτι ἡ βᾶσις τοῦ κόσμου, τὸ ἀσυνείδητον, παράγει τὰ φαινόμενα, τὰ

περιεχόμενα τῶν ἀνθρωπίνων παραστάσεων· οἱ τύποι λοιπὸν τῆς διανοήσεως (οἱ λογικοὶ τύποι) εἶναι ταυτοχρόνως καὶ τύποι τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ παντοῦ δοῦν (ἐνεργεῖ) ὁ αὐτὸς νοῦς. Τότε ὁμοῦ ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἡ κατηγορία «οὐσία», ἐπειδὴ ἡ οὐσία ἔχει τὴν ὑπαρξίν της (ihre Essenzen) εἰς τὰ χαρακτηριστικά της (Attributen), ὑποδεικνύει ἓνα πολλαπλοῦν μὲν ἀλλ' ἑνιαῖον (viel einigtes) ὄν· τὰ ὀνόματα θέλησις καὶ παράστασις, ἡ δύναμις καὶ νόμος, ἀλογικὸν καὶ λογικόν, ἀόριστος χρονικότης καὶ ὄρισμένη χρονικο-τοπικότης, ἐντατικότης καὶ ἔκτασις κτλ. δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀκριβῶς ὄρισμός τῶν δύο πλευρῶν τοῦ πολλα-ἓν (τοῦ ἑνὸς ἐν τῇ πολλαπλότητι), τοῦ «ἄσυνειδήτου», ἀναλόγως τῆς ἀφειτηρίας κατὰ τὸν ὄρισμόν, διότι ὁ ὄρισμός εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ ἢ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ψυχολογίας ἢ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς φυσιολογίας, ἢ ἀπὸ λογικὴν ἀποψιν, ἢ εἰδικώτερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τύπων τῆς ἀντιλήψεως ἢ τῆς κατηγορίας τῆς ποσότητος ἢ τῆς κατηγορίας τῆς ποιότητος κτλ.

Ὁ Hartmann προσεπάθησε νὰ δώσῃ ἐξήγησιν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ἰδιαίτερα προβλήματα, π.χ. τὴν θρησκείαν, τὴν ἠθικότητα, τὸ ὄραϊον, τὴν ψυχὴν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταφυσικῆς τοῦ «ἄσυνειδήτου». Δὲν ἐννόησε λοιπὸν ὅτι τὰ γεγονότα πρέκει νὰ ἐξηγοῦνται καὶ νὰ κατανοοῦνται ἐξ ἑαυτῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων σχηματισθείσης γενικῆς ἀπόψεως περὶ κόσμου. Λέγει μὲν ὅτι κατήρτισε τὸ σύστημά του περὶ τοῦ «ἄσυνειδήτου» κατὰ μέθοδον «ἐπαγωγικὴν-φυσιολογικὴν» καὶ ὅτι ἐργάζεται γενικῶς κατὰ τοιαύτην μέθοδον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πείρας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ψυχολογίας. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν, καὶ ἐὰν ἡ διαβεβαίωσις αὐτῆ θὰ ἦτο ἀληθής, θὰ ἦτο ἄνευ δικαιολογίας, διατὶ δὲν ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἀφειτηρίαν του τόσα ἄλλα ἀντικείμενα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἀλλὰ προσεπάθησεν ἀπεναντίας νὰ κατανοήσῃ αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συστήματός του· δεύτερον δὲ ἐκείνη ἡ διαβεβαίωσις του ἀκριβῶς δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του· προσεπάθησεν ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ προσαρμόσῃ τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα εἰς τὸ σύστημά του. Ὁ τρόπος του αὐτὸς τῆς ἐργασίας ἐνδεικνύεται εἰς τὸν χαρακτηρισμόν, τὸν ὁποῖον δίδει ὁ ἴδιος εἰς τὸ σύστημά

του, δηλαδή ὅταν δεικνύει τὴν σχέσιν τοῦ συστήματός του πρὸς προγενέστερα: τὸ σύστημά του παρήχθη ἀπλούστατα δι' ἐπεξεργασίας καὶ συνθέσεως τῶν διανοητικῶν κατασκευῶν τοῦ Schopenhauer, τοῦ Hegel, τοῦ Schelling καὶ τοῦ Leibniz, ὥστε καὶ δὲν ἀντελήφθη ὅτι αἱ ἀπόψεις του εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀβάσιμοι ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὀρθαί: π.χ. α) ὁμιλεῖ (μολονότι μόνον ἐν λογικῇ διακρίσει καὶ ὄχι ἐν χρονικῇ) περὶ μιᾶς θελήσεως, ἣ ὅποια δὲν εἶναι ἀκόμη θέλημα, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ψυχολογικῶς ἀντικειμενικῶς δὲν στέκει καθόλου, διότι ἡ θέλησις ἔστω καὶ μόνον ὡς τάσις ἀπλῆ εἶναι τάσις πρὸς τι (ἔστω καὶ ἀόριστον), β) καθορίζει θέλησιν καὶ παράστασιν ὡς τὰ συνθετικὰ μέρη τοῦ «ἀσυνειδήτου» καὶ παραβλέπει ὅτι, ἀφοῦ ἦσαν καὶ ἀρχικῶς ἠνωμένα, ματαιώνουν τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀσυνειδήτου», διότι ἡ παράστασις, ἐφ' ὅσον δὲν δίδεται εἰς τὴν λέξιν μία νέα αὐθαίρετος ἔννοια, δὲν εἶναι δυνατὴ ψυχολογικῶς χωρὶς συνειδήσιν· ὁ σκύλος ἔχει βέβαια παραστάσεις ὄχι μὲ ἔννοιαν συνδεομένης, ἀλλὰ παραστάσεις μὲ συναίσθημα συνδεομένης καὶ οὕτω συνειδητάς, γ) τέλος νομίζει ὅτι ἡ κατηγορία «οὐσία» ὑποδεικνύει μίαν οὐσίαν ἣ ὅποια εὐρίσκεται ἔξω τῆς ἀνθρωπίνης λογικότητος καὶ ὅτι τὸ ἰδιάζον τῆς κατηγορίας αὐτῆς (ἣ οὐσία ἔχει τὴν ὑπαρξίν της εἰς τὰ χαρακτηριστικά, εἰς τὰ κατηγορήματά της) ὑποδεικνύει τὸ πῶς εἶναι ἡ οὐσία αὐτή (εἶναι ἐν πολλαπλότητι ἔνιαία, viel-eins), ἀλλὰ παραβλέπει ὅτι οἱ προσδιορισμοὶ αὐτοὶ θὰ ἦσαν δυνατοὶ καὶ θὰ εἶχον ἀξίαν μόνον τότε, ἐὰν εἶχεν ἀποδείξει ὅτι αἱ κατηγορίαι τῆς ἀνθρωπίνης λογικότητος ἔχουν ὄντολογικὴν ἀξίαν κτλ. Συντόμως: ὁ Hartmann, ἐνθουσιασθεὶς ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν προηγουμένων φιλοσοφιῶν, ἠνωσεν αὐτὰς εἰς ἓνα νέον σύστημα ὡς φιλοσοφίαν τοῦ «ἀσυνειδήτου» χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ τὰς ἀσυναρτησίας καὶ τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἑαυτοῦ. Πρὸς συναρμογὴν τοιούτου συστήματος εἶχεν ὄλας τὰς ἀπαιτούμενας ἰκανότητας, ἣ δὲ κατάστασις τῆς ἐποχῆς (ἐποχὴ ἀπαισιοδόξου διαθέσεως) ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τοὺς καθορισμοὺς (διὰ τοὺς δογματισμοὺς) του.

Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ

B e r g s o n ἐν Γαλλίᾳ, ὁ ὁποῖος ἔξω πάσης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἀντιπροσωπεύει κυρίως τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ Ἑρακλείτου καὶ τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας διανοητικῆς κατασκευῆς (speculativ) καὶ πρὸ πάντων τοῦ Schelling. Ἦρχισε βέβαια μὲ ψυχολογικὰς ἐρεῦνας: καθώρισεν ὅτι ἡ ποσότης, ἡ χρονικὴ ἀκολουθία καὶ αἱ σχέσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων μεταξὺ τῶν εἶναι ἀπατηλαὶ παραστάσεις καὶ διακρίσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς αἰτίαν τοὺς ὄρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους διεξάγεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἐσωτερικὸς βίος· κατέληξε λοιπὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ διάρκεια καὶ ἡ ἔντασις· ἠρεύνησε δὲ καὶ τὴν μνήμην· ἀπὸ δὲ τὰς διαφορῶν μορφῶν τῆς ἀφασίας συνεπέρανεν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, εἶναι κάτι περισσότερο τῶν ψυχοφυσικῶν ἐγκεφαλικῶν φαινομένων· παρεδέχθη ὅτι ὑπάρχει μιὰ καθαρὰ ἀντίληψις καὶ μιὰ καθαρὰ μνήμη καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, γινώσκει ἑαυτὸ ὡς καθαρὸν διάνοημα, ὡς καθαρὸν λόγον δι' ἐνοράσεως. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ ἐρευναὶ τοῦ αὐταὶ καὶ οἱ καθορισμοὶ τοῦ εἶναι προκαταλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηροῦν μίαν πνευματοδοξικὴν γενικὴν ἄποψιν τοῦ κόσμου (κοσμοθεωρίαν): ἡ κυρία τοῦ ἀφετηρία εἶναι ἡ ζωὴ, τὴν ὁποίαν, λέγει, ἡ διάνοησις δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ, διότι δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα ν' ἀντιληφθῇ τὴν ἀληθῆ ὑπαρξιν· ἡ ζωὴ, λέγει, εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ μόνον κατ' ἄμεσον τρόπον (ἀπὸ ἕκαστον ἄνθρωπον ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἐγῶ) «ἐνορατικῶς»· «ἐνόρασις» εἶναι λέγει, «ζήσιμον τοῦ ἀμέσου» (revinve l'immediat) καὶ τότε καταφαίνεται ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἀνάτασις «έlan» καὶ εἶναι «ἐσωτερικὴ διάρκεια» «durée intérieure». Τώρα δὲ γίνεται γνωστὸς καὶ ὁ κόσμος, ὅτι εἶναι ὄχι ὕλη καὶ ἀριθμὸς καὶ δύναμις ἢ ἐνέργεια, ἀλλὰ «δημιουργικὴ διάρκεια», «durée créatrice», ἥτοι ζωὴ, διαρκῆς ἀλλαγὴ τῆς ἐντατικότητος καὶ μάλιστα ὡς «βῆμα πρὸς τὸ πνεῦμα», «la marche à l'esprit» (1).

1. Περὶ βλ. B e r g s o n, Essai sur les données immédiates de

Ἐπιπλέον ἀποκλείεται ὅτι ὁ Bergson ἀνεκάλυψε τοὺς προσδιορισμούς του αὐτοὺς διὰ «ἐνοράσεως». Ἐμπεριέχει δὲ ἡ διδασκαλία του καὶ πραγματιστικὰ καὶ θετικιστικὰ στοιχεῖα: π.χ. τὴν γνώμην ὅτι ἀντιλαμβάνομεθα μόνον ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅτι ἀπὸ ὅλας τὰς ἐντυπώσεις συγκρατοῦμεν, ἐνθυμούμεθα ἐπίσης μόνον ὅ,τι ἔχει πρακτικὴν σημασίαν δι' ἡμᾶς κτλ. Αἱ δὲ γνώμαι αὗται δὲν συμφωνοῦν καθόλου μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματός του, ἀφοῦ ἡ βασικὴ γνώμη του εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα παράγει, τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ παράγον καὶ ὄχι τὸ παραχθέν πρὸς προσανατολισμόν.

β) Κατὰ παλαιὰν διανοητικὴν κατασκευὴν μὲ ἀρνησιν τῶν παραδεδομένων ιδεωδῶν

Ὁ Fichte ὠνόμασε τὴν κατάστασιν τῶν χρόνων του τὴν ἐποχὴν τῆς ἁμαρτωλότητος. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν εἶχε μεταβληθῆ, ὠρισμένοι δὲ φιλόσοφοι ὡς ἐκ τῆς ἰδιοσυστασίας των (τοῦ χαρακτῆρος των) προσεπάθουν, ὅπως ἐξέθεσα, ν' ἀντεπεξέλθουν ἀκριβῶς κατ' αὐτῆς διὰ νὰ σώσουν κατὰ τινὰ τρόπον τὰ παραδεδομένα ιδεώδη, διὰ ν' ἀνακόψουν τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, ἢ περιέπεσαν εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ὑπάρχει ὁμοίως καὶ μία ἀντίδρασις, ἡ ὁποία καταρρίπτει μὲν τὰ παραδεδομένα ιδεώδη, παρουσιάζεται ὁμοίως μὲ νέα ιδεώδη, ἐπίσης ὁμοίως μὲ τὸν τρόπον διανοητικῆς κατασκευῆς τῶν θεωριῶν.

Δὲν πρόκειται λοιπὸν ἀκόμη περὶ μιᾶς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν διανοητικῶν κατασκευῶν· αἱ φιλοσοφίαι, τὰς ὁποίας θέλω νὰ διαγράψω τώρα δι' ὀλίγων, ἀντεπεξέρχονται κατὰ τοῦ πνεύματος, κατὰ τῆς ἀπαισιοδοξίας τῆς ἐποχῆς (Schopenhauer, Hartmann), εἰδεμὴ εὐρίσκονται ἔξω τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν ἐπελθούσης προσπαθείας πρὸς ἀντικειμενικὴν ἔρευναν ὅλων τῶν προβλημάτων ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὡστε αἱ φιλοσοφίαι αὗται εἶναι, ἔνεκα τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐρ-

la conscience, ἐπίσης Matière et mémoire, ἐπίσης Essai sur la relation du corps à l'esprit καὶ Evolution creatrice.

γάζονται, γνήσια ὑπολείμματα παλαιῶν διανοητικῶν κατασκευασμάτων, μόνον ὅτι δὲν ἐξυπηρετοῦν τὰ παραδεδομένα ἰδεώδη.

Ἡ ἱστορία τῶν φαινομένων τούτων εἶναι συντόμως ἡ ἑξῆς : πρῶτον παρουσιάσθη καὶ πάλιν ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφιστῶν κατὰ τῶν ἰσχυουσῶν ἰδεῶν· ἔπειτα παρουσιάσθησαν καὶ αἱ διανοητικαὶ κατασκευαί, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδεικνύετο (δῆθεν) ἡ μὴ ὑπαρξίς θεοῦ καὶ ψυχῆς καὶ ἀφίνετο ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος διὰ ν' ἀπολαύση τ' ἀγαθὰ τοῦ ἑφημέρου τούτου κόσμου. Ἀναφέρω εἰδικώτερον τὰς κυριωτέρας τῶν τοιούτων ἀντιδράσεων διὰ διανοητικῆς κατασκευῆς ἀπὸ τὴν τελευταίαν παρελθοῦσαν ἐποχὴν, τὸν F e u e r b a c h καὶ τὸν M. S t i r n e r.

Ὁ πρῶτος ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῶν παραδεδομένων ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς λεγομένης γερμανικῆς φιλοσοφίας διανοητικῆς κατασκευῆς εἶχον εὖρει μίαν ἰδιάζουσαν δικαιολογίαν καὶ θεμελίωσιν. Εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ἐκληφθῆ μᾶλλον ὡς ὀπαδὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ «ἀμέσως δεδομένου» καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς πρόδρομος μιᾶς ἰδιαιτέρας συγχρόνου ἐπιστημονικῆς λεγομένης ἀπόψεως περὶ φιλοσοφίας⁽¹⁾· ἀλλὰ διὰ τὴν κριτικὴν δὲν μεταβάλλεται τίποτε. Ὁ F e u e r b a c h λοιπὸν ἀφωρμήθη ἀπὸ τὸν H e g e l μὲ τὴν διόρθωσιν ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸ θετικὸν εἶναι ὄχι ὁ «λόγος» ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἤθελε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν ἄνθρωπον (τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ)· λέγει λοιπὸν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἡ ἀνθρωπότης μὲ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ ὑπαρξίς· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς λύει ὅλα τὰ προβλήματα διανοητικῶς κατασκευαστικῶς. Δὲν πρέπει νὰ παραπλανήσῃ ὅτι ὀνομάζει τὰς γενικὰς ἐννοίας διανοητικὴν πτωχείαν καὶ ὁμιλεῖ περὶ ἐμπειρίας καὶ φυσιοδιφίας ὡς φιλοσοφίας· εἶναι ἀβάσιμον καὶ διανοητικῶς κατεσκευασμένον, ὅταν λέγει ὅτι μόνον ὁ σωματικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς προσοχῆς καὶ τὸ μέτρον ὅλων τῶν πραγμάτων, εἶναι δὲ κεναὶ κατασκευαὶ διανοητικαὶ καὶ οἱ καθορισμοὶ τοῦ περὶ ἄνθρωπου, ἐφ' ὅσον δὲν ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν

1. Πρβλ. κατωτέρω.

γεγονότων τῆς πείρας ἢ δὲν θεμελιώνονται τοῦλάχιστον γνωσεολογικῶς ὡς ἡ μόνη ἐπιτετραμμένη ἀφετηρία.

Τὸν ἴδιον τρόπον ἐναντιώσεως κατὰ τῶν παραδεδομένων ἰδεωδῶν εὐρίσκει κανεὶς ἔπειτα εἰς τὸν M. S t i r n e r (1806—1856), ὁ ὁποῖος καὶ αὐτὸς ἐργάζεται μετὰ μέσα τοῦ H e g e l, διορθῶντων ὁμως καὶ αὐτὸν καὶ τὸν F e u e r b a c h. Ἦτοι ὁ τελευταῖος ἐθεώρει τὸν ἄνθρωπον ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ πραγματικότητα, ὁ S t i r n e r λέγει ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος (ὡς γένος) δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης, πραγματικότης εἶναι, λέγει, ὁ κατ' ἰδίαν ἄνθρωπος, εἷς ἕκαστος· μόνον τὸ ἐγὼ (μου) εἶναι τὸ μόνον ἀληθές, τότε δὲ εἶναι φανερόν, λέγει, ὅτι δὲν θὰ ἐξυπηρετήσω τὸν θεὸν καὶ οἰανδήποτε παρομοίαν ἰδέαν: τὸν ἄνθρωπον, τὴν κοινωνίαν καὶ τὰ τοιαῦτα· αὐτὰ εἶναι μόνον φαντάσματα· πραγματικὸς εἶμαι (ὑπάρχω) ἐγὼ μόνον, ἐγὼ ὁ μόνος, τὸ δὲ ἐγὼ τοῦτο δὲν ἀναγνωρίζει λοιπὸν νόμους καὶ δὲν ἔχει καθήκοντα, ζῆ (ὀφείλει νὰ ζήσῃ) κατὰ τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐπιθυμίας του. Καὶ ὁμως καταλήγει εἰς φοβερὰν ἀπαισιοδοξίαν: οἱ καθορισμοὶ του εἶναι μόνον ἐπεκτεταμέναι διανοητικαὶ κατασκευαί, ὅπως καὶ ἐκεῖναι διὰ τῶν ὁποίων ὁ κόσμος ἀπεδίδετο εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς ἰδέας ἢ καὶ μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὁ δὲ S t i r n e r θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καταλήξῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνώμης του ὅτι ὑπάρχει μόνον τὸ ἀτομικὸν ἐγὼ καὶ εἰς ἄλλα συμπεράσματα· μ' ὅλα ταῦτα λέγει: ἅμα ὡς ἐξαρθήσω ἑμαυτὸν ἀπὸ ἐμὲ τὸν ἴδιον, θεωρήσω τὸ πᾶν τοῦ κόσμου συγκεντρωμένον εἰς ἐμέ, λάβω δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶμαι πρόσκαιρος, θνητός, τότε ματαιώνω πᾶσαν προσπάθειάν μου διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἐγὼ μου, δὲν ἔχω λόγον διὰ τὰς προσπαθείας μου, διὰ τὴν ὑπαρξίν μου: *ich habe meine Sache auf nichts gestellt*. Καὶ ὁμως ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις του ἐκείνας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καταλήξῃ διὰ διανοητικῆς κατασκευῆς καὶ εἰς ἄλλα συμπεράσματα, ἀρκεῖ νὰ εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον χαρακτήρα: δὲν θεωρῶ τὰς προσπαθείας μου (διὰ τὸν βίον μου, τὴν ὑπαρξίν μου) ματαίας, ἀλλὰ ἐπιβάλλω τὴν θέλησίν μου.

Τὴν λύσιν δὲ αὐτὴν ἔδιδε πράγματι ὁ N i e t z s c h e εἰς τὸ πρόβλημα, ὁ ὁποῖος ἦτο κατ' ἀρχὰς ὁπαδὸς τοῦ S c h o p e n h a u e r, ἔλαβε ὁμως μὲ τὸ σύγγραμμά του *Menschliches Allzu-*

menschliches στάσιν ἀντιδραστικήν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐτήρησε δι' ὅλου τοῦ βίου του⁽¹⁾, ἀντεπεξῆλθε κατὰ πάντων τῶν παραδεδομένων καὶ ὑφισταμένων ἰδεωδῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν, ἐν συνόλῳ, κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἀπόψεως περὶ βίου καὶ κόσμου. Ὁ Nietzsche (1844—1900) λέγει: εἰς τὸν βίον δὲν ἔχει σημασίαν ἡ γνῶσις, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη πάντοτε ὡς βᾶσις καὶ ὡς σκοπός, σημασίαν ἔχουν τὰ ἔνστικτα καὶ αἱ ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐγκολπωθῆ κανεὶς καὶ τὸ μὴ ἀληθές, ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶναι ὠφέλιμον, διότι ἀκριβῶς δὲν πρόκειται περὶ ἐρεῦνης καὶ ἐπιζητήσεως τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ περὶ ἱκανοποιήσεως τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἰσχυρότερον λοιπὸν ἐνστικτον εἶναι, λέγει, ἡ θέλησις. «Ἐχω, λέγει περὶ ἑαυτοῦ, τὴν καλὴν τύχην ὅτι μετὰ χιλιετηρίδας τῆς πλάνης καὶ τῆς συγχύσεως ἔχω εὖρει πάλιν τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς ἕνα ναὶ καὶ εἰς ἕνα ὄχι»: «διδάσκω τὸ ὄχι διὰ πᾶν ὅ,τι ἔξασθενεῖ, διὰ πᾶν ὅτι ἔξαντλεῖ· διδάσκω τὸ ναὶ διὰ πᾶν ὅ,τι ἰσχυροποιεῖ, διὰ πᾶν ὅ,τι ἐναποθηκεύει δύναμιν, διὰ πᾶν ὅ,τι δικαιολογεῖ τὸ συναίσθημα τῆς δυνάμεως». Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ στέκεται ἐκεῖθεν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. «Τὰ πάντα εἶναι ἐπιτετραμμένα», ὁ μόνος σκοπὸς ἐνεργείας εἶναι ἡ θέλησις πρὸς ἰσχὺν (der Wille zur Macht)· ὥστε εἶναι ἀνάγκη μία «ἀνατροπὴ ὅλων τῶν ἀξιῶν»· ὑπάρχει μόνον ἕνα μέτρον πρὸς καθορισμὸν ἀξιῶν: ἡ προαγωγή τοῦ βίου, ἡ προαγωγή τῆς θελήσεως πρὸς ἰσχύν. Σύμφωνα μετ' τὸν σκοπὸν λοιπὸν αὐτὸν πρέπει νὰ διακριθοῦν δύο εἴδη ἠθικότητων, ἕνα εἶδος: ἡ ἠθικότης τῶν δούλων καὶ ἄλλο εἶδος: ἡ ἠθικότης τῶν κυρίων. Ἡ φύσις τῶν δούλων (ἡ δουλικὴ φύσις) εἶναι ὅτι δυσπιστοῦν εἰς τὸν βίον καὶ ἀπεχθάνονται τοὺς ἰσχυροὺς, οἱ ὁποῖοι τοὺς καταδιώκουν καὶ τοὺς καταπιέζουν· οἱ δοῦλοι ὀνομάζονται ἕνεκα τούτου

1. Τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ Nietzsche, Menschliches Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister τρεῖς τόμοι 1873—1880. Also sprach Zarathustra 1ον, 2ον, καὶ 3ον μέρος 1883—1884, 4ον μέρος 1891. Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel zu einer Philosophie der Zukunft 1886 καὶ Zur Genealogie der Moral 1887. Τὸ κεντρικὸν ἔργον του Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατόν του 1901.

κακὸν τὸ βίαιον, τὸ σκληρόν, τὸ φοβερόν, τὴν δύναμιν, καλὸν δὲ καὶ ἀρετὴν πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτούς, ἦτοι τὴν συμπάθειαν, τὴν ὑπομονήν, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν εὐμένειαν καὶ τὰ τοιαῦτα. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀνατραποῦν ὅλαι αἱ ἀξίαι αὐταί, πρέπει ν' ἀποκαταστασθῆ ἡ ἠθικότης κυρίων, ἡ ἠθικότης ἡ ὁποία εἶναι ἀπαύγασμα φύσεως κυρίων, ἦτοι τῆς θελήσεως πρὸς ἰσχύν· τότε δὲ «τί εἶναι καλόν; πᾶν ὅ,τι ἀνυψώνει τὸ συναίσθημα τῆς ἰσχύος, τὴν θέλησιν πρὸς ἰσχύν, αὐτὴν ταύτην τὴν ἰσχύν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ»· «ὄχι αὐτάρκεια, ἀλλὰ περισσοτέρα ἰσχύς, ὄχι εἰρήνη γενικῶς, ἀλλὰ πόλεμος, ὄχι ἀρετή, ἀλλὰ ἰκανότης. Οἱ ἀδύναμοι καὶ οἱ ἀποτυχόντες νὰ καταστραφοῦν! Ἴδου τὸ πρῶτον ἀρθρον τῆς φιλανθρωπίας μας, μάλιστα δὲ ὀφείλει κανεὶς καὶ νὰ τοὺς βοηθῆ πρὸς τοῦτο» (ὅπως καταστραφοῦν). Οἶκτος πρὸς ἀποτυχόντας καὶ ἀδυνάμους εἶναι ἐπονειδιστότερον παντὸς ἄλλου ἐλαττώματος, τὸ δὲ «ἀδίκον δὲν συνίσταται ποτὲ εἰς τὰ ἀνόμοια δίκαια, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀξίωσιν τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων». Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ παραχθῆ ὁ «ὑπεράνθρωπος», ἦτοι ὁ «ἐπιφανῆς - μοναδικὸς» ἡ (κατὰ τὸν προσδιορισμὸν αὐτοῦ εἰς τὸν Zarathustra) ἓνα εἶδος ἀνθρώπων ἀνώτερον τοῦ ὑπάρχοντος, ἓνας ἀνθρώπος ἢ ἓνας τύπος ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος νὰ καταγελά τοὺς ἔχοντας φύσιν δούλου, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ τοὺς καθοδηγῆ, ἀλλὰ θὰ ζῆ δι' αὐτῶν διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ διὰ τὰ συμφέροντά του, καθοριζόμενος μόνον ἀπὸ τὸν νόμον τῆς θελήσεως πρὸς ἰσχύν, ἀπὸ τὸν νόμον τῆς καταφάσεως τῆς θελήσεως. Πρέπει δὲ νὰ λαμβάνεται πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπάρχει «μία αἰωνία ἐπάνοδος τῶν πραγμάτων», αἰωνία ἐπάνοδος τοῦ ὁμοίου (τοῦ ἰδίου)· ἦτοι ὁ κόσμος συνίσταται ἀπὸ πεπερασμένον ἀριθμὸν στοιχείων καὶ ἔχει νὰ διαθέσῃ μόνον μίαν πεπερασμένην ποσότητα ἐνεργείας· ὥστε τὰ πάντα θὰ ἐπανέλθουν καὶ πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐπανέλθουν, ἐπομένως πρέπει καὶ ἀναγκαίως νὰ προσπαθῆσῃ κανεὶς νὰ ζῆ οὕτως ὥστε καὶ νὰ θέλῃ νὰ ζήσῃ καὶ πάλιν, ἀφοῦ καὶ θὰ ζήσῃ καὶ πάλιν, ἀφοῦ καὶ θὰ ζήσῃ καὶ πάλιν ἀναγκαίως· λοιπὸν «μὴ λησμονῆς ὅτι ἐνεργῶν ἐνεργεῖς διὰ τὴν αἰωνιότητα».

Καὶ ὅμως! «Ἡ τάσις αὐτὴ καὶ ὁρμὴ πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ

πραγματικόν, τὸ ὄχι-φαινομενικόν, τὸ βέβαιον», «πόσον ὀργίζομαι κατ' αὐτῆς», ἀνακράζει ποτὲ ὁ ἴδιος, «διατὶ μ' ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς ὁ ἐλατῆρ αὐτὸς ὁ κατηφῆς καὶ παράφορος (düstere und leidenschaftliche Treiber). Ἐπιθυμῶ ν' ἀναπαυθῶ, ἀλλ' αὐτὸς δὲν τὸ ἐπιτρέπει». Ἐὰν αὐτὸ εἶναι ἀληθές, τότε ὁ Nietzsche ἀνήρσεν αὐτὸς ἑαυτόν: κατ' ἀρχὰς εἶχε παραδεχθῆ, ὅτι ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι νὰ εὗρεθῆ τὸ ἀληθές ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἐνστίκτων, καὶ ὅμως τώρα ἠσθάνθη αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μ' ὅλα ταῦτα τείνει πρὸς εὖρεσιν τοῦ ἀληθοῦς· λοιπὸν τὸ μεγαλύτερον σφάλμα του εἶναι ὅτι πράγματι οὐδέποτε προσεπάθησε νὰ εἴρῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀπλῶς ἠρνήθη τὸ παραδοθὲν καὶ ὑφιστάμενον ἀπο ἀντιλογίαν, ἐν μέρει μὲν θέλων νὰ εἴπῃ κάτι τὸ νέον, ἐν μέρει δὲ διὰ τῆς ταραχῆς, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἀρχομένη πνευματικὴ του ἀσθένεια. Εἰς τὴν ἀντιλογίαν ὑπερέβη ἀναντιρρήτως τὸν διδάσκαλόν του Schopenhauer: οὗτος ὀργίζετο μόνον ὅταν εὑρίσκε λεχθὲν ὑπὸ ἄλλων ὅτι αὐτὸς ἠθέλε νὰ τὸ ἔχῃ εἰπεῖ ἢ ἐπειθύμει νὰ τὸ εἴπῃ, ὁ Nietzsche ἀρνεῖται εἰς τοιαύτας περιστάσεις τὸ λεχθὲν ἢ λέγει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον παρήχθη πρὸ πάντων ἡ διαφορὰ τῶν ἀρχῶν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Schopenhauer: αὐτὸς ἀπῆτει τὴν ἄρνησιν τῆς θελήσεως, ὁ Nietzsche λοιπὸν ἀπαιτεῖ τὴν κατάφρασιν αὐτῆς καὶ κλώθει ἔπειτα τὸ διανόημα τοῦτο περαιτέρω ἐξ ἀντιλογίας πρὸς τὰς παραδεδομένας καὶ ὑφισταμένας γνώμας περὶ βίου καὶ τρόπου βίου. Κριμα μόνον ὅτι, ὡς φαίνεται, δὲν παρετήρησε τὸ ἐξῆς: ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφιστικὴ (ἢ νεωτέρα, ἥτοι ἐξαιρέσει τοῦ Πρωταγόρου καὶ Προδίκου) ἠρνεῖτο ἐπίσης πᾶν τὸ ὑφιστάμενον καὶ ἔθετεν ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἀντίθετον· τὸ τότε δὲ ὑφιστάμενον ἦτο κατὰ βάθος ὅμοιον πρὸς τὸ ἐν τῷ παρόντι ὑφιστάμενον· συνέβη λοιπὸν τὸ ἀναπόφευκτον: ὁ Nietzsche, ὁ ὁποῖος ἐπεζήτη νὰ εἴπῃ κάτι τὸ νέον, ἐπαναλαμβάνει λέξιν πρὸς λέξιν ὅσα εἶπον οἱ σοφισταὶ (οἱ νεώτεροι): Ἰδοὺ ταῦτα κατὰ τὰ κυριώτερα τῶν σημεία: οἱ σοφισταὶ κατέγελων τὴν ἀλήθειαν, ὁ Nietzsche (τουλάχιστον κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ συστήματός του) θέτει κατὰ μέρος τὴν ἀλήθειαν, οἱ

σοφισται ἐξήρτων τὸ πᾶν ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν τάσεων, τῶν ὁρμῶν τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· δὲν ὁμιλοῦν ἐννοεῖται, περὶ θελήσεως ὡς μιᾶς δυνάμεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς ὅλην γενικῶς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι σχεδὸν ἀγνωστον τὸ ζήτημα τῆς θελήσεως· ὁ Nietzsche ἐξαοτᾶ ἐπίσημῃ τὰ πάντα ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὁρμῶν καὶ ἐνστίκτων, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τῆς θελήσεως ὡς τοῦ ἰσχυροτέρου ἐνστίκτου, ἀφοῦ ἅπαξ ἡ θέλησις ἐν τῇ γερμανικῇ φιλοσοφίᾳ διανοητικῆς κατασκευῆς εἶχε θεωρηθῆ μάλιστα καὶ ὡς ἰδιαιτέρα ἀρχὴ πρὸς κατανόησιν τοῦ κόσμου (Schopenhauer)· οἱ σοφισταὶ ἔλεγον ὅτι τὸ κριτήριον πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τοῦ ἀτόμου (τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου)· ὁ Nietzsche καθώρισεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδίας γνώμης τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἠθικότητος τῶν κυρίων καὶ τῶν δούλων· οἱ σοφισταὶ ἐθεώρουν τὴν ὑφισταμένην ἠθικὴν ἄποψιν, ἥτοι κυρίως τὸ ὑφιστάμενον δίκαιον καὶ τὰς ὑφισταμένας γνώμας περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, ὅλας τὰς ιδέας περὶ ἀνθρωπισμοῦ, ὡς ἐκδηλώσεις τῆς φύσεως τῶν ἀδυνάτων, οἱ ὅποιοι συνηνώθησαν καὶ κατεπάτησαν τοὺς ἰσχυροὺς διὰ νὰ μὴ ἡμποροῦν νὰ ζοῦν κατὰ φυσικὸν τρόπον ἐλευθέρως, οἱ σοφισταὶ ἔλεγον λοιπὸν ὅτι φυσικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ νὰ ζῆ κανεὶς αὐθαιρέτως, ἥτοι κατὰ τὸ συμφέρον του· τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Nietzsche κατὰ τὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν κάμνει μεταξὺ ἠθικῆς κυρίων καὶ δούλων· οἱ σοφισταὶ κατέληγον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἰδεῶδες τοῦ βίου καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ τύραννος, ὁ ὅποιος πράττει ὅ,τι θέλει, δὲν γνωρίζει ὅρια, περιορισμούς, φονεύει καὶ σφάζει, ὅταν γίνῃ ἀνάγκη, καταπατεῖ καὶ ἀφαιρεῖ ὅ,τι τοῦ ἀρέσκει, νυμφεύεται καὶ ἐγκαταλείπει πάλιν ὅπως ἐπιθυμεῖ· ὁ Πλάτων περιγράφει τόσον ὠραῖα τὸ ἰδεῶδες τοῦτο τῶν σοφιστῶν· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καταλήγει καὶ ὁ Nietzsche εἰς τὸ ἰδεῶδες του περὶ ὑπερανθρώπου, διὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἔκφρασιν του, εἰρωνεῖα τῆς τύχης, τοῦ «ξανθοῦ τούτου κτήνους» (blonde Bestie). Ἐφαντάσθη μὲν ἐν τῷ Zarathustra, λέγων ὑπεράνθρωπον, ἓνα ἀνώτερον εἶδος ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ δεικνύεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιλογίας του :

ἡ γνώμη αὐτὴ περὶ γενέσεως ἀνωτέρου εἴδους ἀνθρώπου ὅπως καὶ πολλαὶ ἄλλαι γνῶμαι του ἐξηγοῦνται μόνον μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς θεωρίας περὶ ἐξελίξεως, καὶ ὅμως ὁ Nietzsche, φθονῶν μᾶλλον τὸν εἰς μεγάλην περιωπὴν ὑψωθέντα Darwin, κατεπολέμει αὐτὸν καὶ μάλιστα ὄχι ἔνεκα τῆς ἐξηγήσεως τὴν ὁποίαν ἔδιδεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν, ἢ ὁποία (ἐξηγήσεις) εἶναι δυνατόν νὰ παραλλάσῃ ἀναλόγως τοῦ ὕλικου τῶν γνώσεων κατὰ τὰς διαφοροὺς ἐποχάς, ἀλλὰ ἔνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς θεωρίας περὶ ἐξελίξεως κατ' ἀρχήν. Ἄλλως ὅ,τι λέγει ὁ Nietzsche, χωρὶς νὰ τὸ ἔχουν ἤδη εἰπῆ οἱ νεώτεροι ἀρχαῖοι Ἑλληνες σοφισταί, εἶναι ἢ αὐτονόητον συμπέρασμα ἢ ἀπαντᾷ εἰς ἄλλους φιλοσόφους. π.χ. ὁ Nietzsche ἀπαγγέλλει ὡς ἰδικήν του γνώμην ὑπερηφάνως πως: «τὸ ἄδικον δὲν ἔγκειται ποτὲ εἰς τὴν διαφορὰν τῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀξίωσιν τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων»· ὁ Ἀριστοτέλης λέγει: τὰ αὐτὰ δικαιώματα εἶναι καὶ δίκαιον καὶ ἄδικον, δίκαιον καθ' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἴσους, ἄδικον ὅμως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνίσους (1).

Ὁ σκοπός μου δὲν ἦτο νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν ἔριδα περὶ πρωτοτυπίας τοῦ Nietzsche· ἐγὼ ἐνδιαφέρομαι μόνον περὶ τῆς ἀληθείας καὶ μοῦ εἶναι ἀδιάφορον ποῖον μέγα πνεῦμα τὴν ἐξέφρασε. Δυστυχῶς ὁ Nietzsche κομπάζει νομίζων ὅτι εἶναι «μέγα πνεῦμα» καὶ πρωτότυπος· μετὰ πᾶσαν στρογγύλως πως ἐκφραζομένην γνώμην, θέλων νὰ τονίσῃ τὴν πρωτοτυπίαν του, ἐκφωνεῖ «τὸ ἠξεύρατε ἤδη;» (wusstet ihr das schon?)· ἦτο λοιπὸν καὶ ἀνάγκη νὰ τοῦ δοθῆ ἢ ἀπάντησις ὅτι μάλιστα, τὸ ἐγνωρίζομεν ἤδη, ἐγνωρίζομεν ἤδη πᾶν ὅ,τι λέγεις, διότι ἐλέχθη ἀπὸ προγενεστέρους σου, μόνον μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι σὺ τὰ παρουσίασες μετὰ βομβῶδες μεταξωτὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἀφήρεσεν εἰς ὅλους τοὺς μικρόνοας καὶ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ νοῦ των. Κατὰ τ' ἄλλα ὁ Nietzsche δὲν κατενόησε τὴν ἀνθρωπίνην ἐξέλιξιν καὶ τὰς αἰτίας αὐτῆς, ἦτοι

1. Ἀριστοτέλους Πολ. III. 5.8,7: δοκεῖ τὸ ἴσον δίκαιον εἶναι καὶ ἔστι, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἴσοις· καὶ τὸ ἀνίσον δοκεῖ δίκαιον εἶναι καὶ γὰρ ἔστι, ἀλλ' οὐ πᾶσιν ἀλλὰ τοῖς ἀνίσοις.

ἀκριβῶς δὲν ἀντελήφθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀλλὰ καὶ οὔτε τὴν ἠρεύνησε κάπως ἀκροθιγῶς καὶ οὔτε τὴν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν· κατεσκεύαζε μόνον, εἶδε μὴ θὰ ἐδιδάσκετο κάτι ἄλλο : θὰ εὔρισκεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι ἀπλῶς «θέλησις πρὸς ἰσχὺν» ἀλλὰ ἓνα ὄν καὶ μὲ ἄλλας ιδιότητας καὶ ὁρμάς, καὶ μάλιστα μὲ ὁρμάς, αἱ ὁποῖαι τὸν συγκροτοῦν ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν μόνον τῆς «θέλησεως πρὸς ἰσχὺν», μάλιστα δὲ καὶ τὸν διδάσκουν νὰ τὴν κατακρίνη. Τὸ ὅλον σύστημα τοῦ Nietzsche διακανονίζεται διὰ τῆς ιδέας τῶν ἐνστίκτων, τῆς θελήσεως πρὸς ἰσχὺν καὶ τοῦ «ὑπερανθρώπου», δηλαδὴ κατασκευάζει, ἐχθρὸς τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ θεμελιώνει τὰς ἀρχάς του διὰ τῆς ιδέας τῆς ἐπανόδου ὅλων τῶν πραγμάτων.

B. Αἱ σύγχρονοι τάσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν.

α) Αἱ τάσεις πρὸς κριτικὸν περιορισμὸν τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ διανοητικαὶ κατασκευαὶ τῆς παλαιότερας φιλοσοφίας δὲν ἔμειναν πάντοτε ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐκ μέρους οὔτως εἰπεῖν νηφαλίου ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἀρχαιοτέρα τοιούτων ἐπιθέσεων εἶναι ἡ σκέψις (ἤτοι ἡ ἄρνησις τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως).

Ἡ σκέψις λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει γνώσις (ἤτοι ἐκδοχαί, αἱ ὁποῖαι νὰ ἰσχύουν γενικῶς, δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀναγκαίως), δὲν εἶναι δυνατόν, λέγει, νὰ γνωρίζη κανεὶς ἀκόμη καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζη. Ἡ σκέψις παρουσιάσθη συχνότατα κατὰ τὴν ἔριδα τῶν κοσμοθεωριῶν, οὔτως εἰπεῖν, ὡς πρόσκλησις πρὸς νηφαλιότητα, συνιστᾷ «ἀποχὴν» ἀπὸ κρίσεις περὶ τῶν πραγμάτων. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ σκέψις παρουσιάσθη πολλάκις καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν μιᾶς ἰδιαζούσης ἐπίσης ἐκ προκαταλήψεως καταρτισθείσης γενικῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου, π.χ. τῆς γνώμης ὅτι ἕκαστος νὰ ζῆ κατ' ἀρέσκειαν. Ὡς παράδειγμα διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀναφέρω τὴν σκέψιν, εἰς τὴν ὁποίαν κατήντησεν